

A KOMMUNISTA SZÖVETSÉG FORRADALMISÁGÁNAK ETIKAI ÉRTÉKELÉSE

BODROGVÁRI FERENC

A Jugoszláv Kommunista Szövetség (a továbbiakban JKSZ) forradalmiságának értékelését annak a tételnek a bizonyítása foglalja magában, amely szerint a JKSZ létezését a forradalom erkölcsi értékű lényege határozza meg, s ebből eredően a JKSZ létezésének indoklása a tulajdon morális hitelességétől függ.

Amennyiben e tézist argumentálni lehet, akkor ez a JKSZ további tevékenységében a gyakorlati útmutató meghatározásának alapja lesz. Az elméleti elemzés tehát nélkülözhetetlen feltétele és mozzanata az empirikus folyamatoknak.

A tézis tényekkel való állatámasztását nem végezhetjük el a JKSZ meglévő dokumentumai erkölcsi tartalmának elemzése útján, s ugyanez vonatkozik a JKSZ-ről szóló okmányokra is, mivel a politikai szervezetek morális deskripciói és preskripciói szükségszerűen az ideológiai öngazolás szolgáltatásban állnak; mint normatív fenomenális önprojekciók nem problematizálják tulajdon lényegüket. Ebből kiindulva e dolgozat a tézist a JKSZ társadalmi-ontológiai megalapozottságának elemzése útján fogja argumentálni.

1.

Ontológiai eredetét tekintve a JKSZ a forradalom eszméjének sajtóságos partikuláris objektívációja.

A forradalom eszméje a munkásosztály anyagi lényének okozatilag meghatározott teleológiai objektívációja. A forradalom eszméje a „szükséglet” (Sollen); útja, illetve túllhaladása az ember generikus lényege elidegenedett egzisztenciájának. Az ember generikus lényege a „legfőbb jó”; a forradalom, illetve a „szükséglet” eszméjének erkölcsi értékű alapja. Az ember generikus lényege, mint legfőbb jó, nem ideális, vagyis anyagi szempontból megalapozatlan, „tisztán spekulatív” meta-

fizikai kategória. Ez a kategória ontológiailag a materiális lény társadalomtörténeti termelődésén alapszik; mint érték kategória, az ember genetikus lényege megnyilvánulása, a „lény meghatározója” (Lukács, Marxra hivatkozva). (Az ember generikus lényegéről részletesebben lásd: *Bodrogyári F.*: Az emberi érték mint igazság, *Marxista-tudományok c. folyóirat*, Belgrád, 1978/3., 223—233. 1.)

Tehát a forradalom elmélete szerint a JKSZ a munkásosztály ontikus okozati determináltsága újrastrukturálásának és -orientálásának sajátos programja (ami alatt a termelés adott módját is érteni kell); demiturgosz, és nem „ex nihilo” alkotó. Megtestesülésében szociológiai fenomenális deskripciója szerint a JKSZ egy érdekosport (a munkásosztály) instrumentális (politikai) szervezete; a meglévő (Sein) egzisztenciájának *modus*a, tehát anyagi-„efficiens”, és nem „finális” kíváltója a forradalomnak.

A JKSZ — eltérően a tökéletes politikai szervezetektől — mint „létező” (Seiend), vagyis mint a meglévő egzisztenciájának *modus*a, nem öncélú szervezet; lénye egzisztenciáján kívül esik: a „szükséglet” szférájában van. Ezért a forradalmiság feltétele a JKSZ létezésének; a temporális, ontikus termelési mód és társadalmi viszonyok — amelyekben lehorgonyozva él — megszüntetésére irányuló tevékenység szintén. Ezért a JKSZ „idegen test” (a munkásosztállyal együtt, melynek sajátos kifejeződése) a társadalmi viszonyok adott realitásában, amelyek közepette a tökéletes termelési mód megvalósul. Meglévőnek célja az adott szférájában a „létezés” (Werden), azaz „valami más cél kezdete” (Arisztotelész: *Politika*, 13. 22. [1334b]). Ez a cél a szabad egyének szabad közösségének megteremtése, illetve szociális keretek biztosítása az autonóm megnyilvánulásokra és a generikus emberi lényeg fejlesztésére. (A szabad szociális keretek fogalma feltételezi, hogy bármely egyén elvben bármilyen adottságát megvalósíthatja, vagyis hogy az individuális gyakorlatban a termelékenység szintjére emelkedjen. Lásd Heller Ágnesnek a homogenizációval kapcsolatos álláspontját; *Svakodnevni život — Mindennapi élet* — Nolit, Belgrád, 1978.)

Ezek szerint a JKSZ ontológiai megállapozottsága révén szükségszerűen előlátja azt az autodestrukciót, amely a tulajdon partikularitása ellen irányul. „Látzólagos közösségként” való ontikus okozati meghatározottsága szerint a JKSZ szükségszerű konstituális eleme az elidegenedett társadalmi viszonyoknak, amelyeknek közepette nem tudja megvallósítani az autodestrukciót mint morális omlását.

A JKSZ ontológikus és ontikus meghatározottsága közötti ellentmondás a meglévő társadalom önreprodukciójának „conditio sine qua non”-ja, ami a meglévő társadalom túlhaladásának anyagi folyamataira is érvényes. A KKSZ megléte, mint sajátos kifejezése az „adott” és a „szükséges” ellentmondásos egységének (Sein—Sollen relációk), ontológiailag a lény totalitása fejlődésének jellegzetességével determinált.

A lény fejlődése öncélú; „termelés a termelés érdekében” (Marx). (Az eszkatologikus fejlődés feltételezése szükségszerűen magában foglalja a történelem és az ember mint történelmi lény önmegsemmisítését; az elméleti bevégeztség és a szociális tökély statikusságának metafizikai kontempláltságát.) A társadalmi lény öncélú fejlődése az ember történelemalkotása útján megy végbe, amely teleológiai alternatívák létét feltételezi, amelyek által a „céltalan oászszerűség” ontológiai folyamata akként nyer értelmet, mint „termelés az emberiség termelés érdekében”. Ezért a fejlődés (forradalom) marxista alternatívájának megjelölése, továbbá a marxista alternatíván belül a KSZ által képviselt sajtószerű alternatíva létezésére ontológiailag szükségszerű és erkölcsileg igazolt. (A marxista alternatíva ugyanis a szabadság elméletét képezi, amelynek morális imperatívusa az ontológiai szükségszerűség megnyilvánulásaként konstituálódik; mint alternatíva: „A dolgozó ember szabadsága vagy halála”).

Ezek szerint a KSZ-nél, mint a társadalmiság partikuláris objektivációjának, az egzisztens „társadalmi viszonyok együttese” specifikus jelenségének morális feltételezettsége, amelyben a generikus emberi lényeg megnyilvánul (Marx 6. Feuerbachról szóló tétel), nem a „tiszta jóakarattól” (Kant) ered, sem a transzcendentális erkölcsi eszméből stb., hanem a fejlődés társadalmi-ontológiai meghatározottságából; az elidegenedett társadalomban az alternatívák mindig morálisan feltételezettek: „Ha az emberek szabadoknak születnének, nem találgatnák ki a jó és a rossz fogalmát mindaddig, amíg szabadok”. (Spinoza: *Etika*, IV. könyv, 68. sz. tétel)

Ennek értelmében a KSZ morális jelenség, legalitása révén, mert a morál az ember generikus lényegével (mint a legfőbb jóval) egyező döntés és magatartás gyakorlati viszonya; a KSZ demiurgosz, mert erkölcsi jelenség, és fordítva.

2.

A KSZ mint nem öncélú szervezet, illetve morális jelenség a meglévő (Sein) területén, nem felelhet meg a tulajdon fogalmának, vagyis a szabadságnak, mert a szabadság fogalma a „még-nem-lény” területére esik. Ezért a KSZ a forradalom megvalósításának *modus*a: szükséglet (Sollen). Ebből eredően a KSZ temporárius jelenség, és erkölcsi értékét alkalmasságával lehet mérni (mint szubjektív erőét), hogy az okozatilag meghatározott „hic et nunc” helyzetben politikai legalitását egybehangolja a teleológiai morális követelményekkel, azaz hogy a politikai (utilitáris) döntések temporalitását a munkásosztály történelmi érdekeinek álláspontjáról értékelje (amelyek nem tartoznak az empirikus konstellációk kontingentált elvei alá). Ezek szerint a JKSZ forradal-

miságának etikai értékelését felelőssége gyakorlati megnyilvánulásának elemzése révén lehet véghezvinni.

A tőkés politikai pártok a meglévő apológiái, mivel értékelhető lényük nem esik kívül egzisztenciájukon. Ebből eredően morális felelősségük értékelését a helyettesíthetőség elve alapján lehet elvégezni, mivel a különböző pártok csak névleges változatai ugyanannak a lényeknek, illetve a tőke mint „legfőbb jó” érdekeinek. A tőke érdekeinek erkölcsi legitimitását a párt egyik formájának más formával való politikai szubsztitúciójával lehet elérni, ami sohasem hordoz magában veszélyt a kapitalista rendszer morális értékeinek hierarchiájára nézve. A lény fejlődésének alapvető eszkatologikus koncepciója ugyanis — amely, végső soron, lényegként van jelen valamennyi nem marxista filozófiában — azt feltételezi, hogy valamennyi apologetikus elmélet (és gyakorlat is) perfekcionista etikaként konstituálódjon. Perfekcionista etikákra pedig olyan feltételek között van mód, amikor a közösség szupraindividuális. Ebben az esetben logikus szükségszerűséggel következik az autoritárius szervezet (látszatedemokrácia) létezése s ebből eredően az etikai kódexek konstituálódása is. Az egyik párt látszólag demokratikus szubsztitúciójának a másik párttal való politikai manipulációja, tehát nem teszi kérdésessé a perfekcionista etikát (esetleg a köteleesség etikáját a felelőtlenség etikája váltja fel).

Mivel a KSZ társadalmi-ontológiai szempontból mint a forradalom „efficiens” okozója (demiurgosz) jut kifejezésre, vagyis a munkásosztály mint a forradalom szubjektuma sajátos megnyilvánulásaként, felelősségének felmérését a helyettesíthetőség elve alapján lehet elvégezni. A JKSZ-t nem adekvát erkölcsi gyakorlata esetében nem lehet más politikai szervezettel helyettesíteni, amely adekvát módon juttathatná kifejezésre a munkásosztály történelmi érdekeit. Ekkor a KSZ a munkásosztály nominális képviselőjévé, ám lényegi ellenségévé válna. Tehát a munkásosztály egy politikai szervezetének morális önkizárása megszüntetné társadalmi-ontológiai igazoltságát, bár nem társadalmi-ontológiai szükségszerűségét is a munkásosztály forradalmi szervezete meglétének. Az ilyen jelenség azonban, ha nem is szüntetheti meg, mégis lényegesen lelassíthatja és ideiglenesen fel is tartóztathatja a forradalmi fejlődés folyamatát. A sztálinizmus tanulságos példája ennek. Más szóval bármely partikuláris szervezet szupraordinációja a bázikus totalitás irányában elkerülhetetlenül a „legfőbb jó” és a „szükséglet” mint út közötti mediáció elkerülhetetlen megszűnéséhez vezet. Marxnak a célról mint „a jövő energikus elvéről” szóló tétele magában foglalja a cél és az eszközök, az „adott” és a „szükséglet” (Sein és Sollen) kölcsönös feltételezettségét. Egy eszköz (partikularitás) „paradigmává” való hiposztázálása nem zárja ki a bázikus totalitás ontológiai forradalmi képességét és erejét, ám tragikus módon szükségtelen áldozatokat követel. A „meghatározott efficiens okozat” „paradigmává” való válto-

zása oda vezet, hogy „a jövődő energikus elvének” célja vagy elérhetetlen ideállá transzmutálódik, vagy a meglévő perpetuálizálásának utilitáris céljaival cserélődik fel. Ezért sok időre és társadalmi-ontológiai okozati objektív retardáltságra van szükség, hogy a fejlődés objektív forradalmi folyamata keresztülhathasson az „elferdült erkölcsi tudat” ideokratikus akadályain, azaz hogy ismét a forradalmi szubjektumnak megfelelő, morális értelemben immanens, partikuláris politikai szervezetté formálódjon. (A munkásosztály politikai szervezete elnevezésének megváltoztatása, a kommunista párt helyett a Kommunista Szövetség létrehozása ilyen szempontból igazolt lehet, mint a szupraordináció lehetőségének tudatos kizárása céljából tett kísérlet.)

A KSZ-nek a forradalom eszméjén és az ember generikus lényegén mint a „legfőbb jón” való nyugvása magában foglalja az immanens önmeghatározás etikájára való törekvést is a perfekcionista etika helyett.

Az immanens önmeghatározás etikájára csak a szabad és atemporiális közösségen belül van mód, vagyis amely társadalmi-ontológiai okokból a szó minőségi értelmében nem tudja felülmúlni önmagát. (A tökéletes termelési mód temporárius, s ugyanígy a meglévő szocialista társadalom is; túlhaladása az embernek mint dolgozó lénynek „*conditio sine qua non*”-ja.) A szabad közösség fogalma olyan társadalmiságot feltételez, amely a másik ember célként való választásának anyagilag feltételezett morális imperativusában nyilvánul meg, míg az egyén az egyetemes reláció eszköze, illetve biztosított az ekvivalens önmeghatározás módja. Az effajta közösség olyan demokrácia létezését feltételezi, amely a kölönbségek relációján és nem a pluraliztikus érdekek antagonizmusán nyugszik. Ugyanezekből az okokból tehát az immanens önmeghatározás etikája nem lehet kodifikált (mint perfekcionista etika), mivel valamennyi kódex elvben a személyiség intoleráns alárendelését jelenti a szupraindividuális közösséggel (vagyis a partikularitás totalitásával) szemben.

A meglévő termelési mód, illetve a fennálló szocialista társadalom nem teszi lehetővé az immanens önmeghatározás etikájának maradéktalan megvalósítását. Ezek szerint a KSZ forradalmiságának erkölcsi értékei tevékenységének — mint szubjektív erőnek, amely par excellence a morálon kívüli társadalmi szituáció megteremtésére törekszik, illetve olyan gazdasági, politikai és kulturális viszonyok kialakítására, amelyek „a dolgok jelenlegi állapotának megszüntetését” vonják maguk után — eredményben nyilvánulnak meg. Ezért a KSZ elsősorban nem a forradalmi változások morális kezdeményezőjeként jelentkezik. A morál sohasem alkotó, hanem a gyakorlat megvalósításának módja. (Ellenkező esetben a forradalmat eszkatologikus tettként kellene szemlélnünk, mint perfekcionista folyamatot, a KSZ-t pedig mint ennek az erkölcsnek az őriző-

jét. A KSZ ilyenfajta önmeghatározása azonban a munkásosztály manipulációs objektumként való szemléletét jelentené, s ebből eredően a KSZ elveszítené társadalmi-ontológiai igazoltságát mind politikai legalitás, mind pedig forradalmi moralitás tekintetében.) Eszerint a KSZ morális szerepe „közvetett”; a munkásosztály érdekeinek megvalósításával a KSZ nem alkot, hanem manifesztálódik, és ápolja, kultiválja a forradalmi morális értékeket.

3.

Az erkölcs teleológiai jellegéből eredően a KSZ-nek feltétlenül kezdeményeznie és értékelnie kell morális gyakorlatát. A KSZ-nek tehát az immanens öndeterminálás etikájának elveit egyaránt alkalmaznia kell mind a saját szervezetén belül, mind a társadalmi totalitás viszonylataiban. A KSZ-nek tehát — egyfelől — nem lehet supraordinált „vezető” szerepe a munkásosztályhoz viszonyítva, ám nem is mondhat le kezdeményező szerepéről az öngazgatás folyamataiban, ami a munkásosztály önmeghatározása. Másfelől a KSZ nem szerveződhet klasszikus hierarchikus intézmény módjára sem, amelynek van vezetője, elitrétege, aktív és passzív tagsága, s ezenkívül a szimpatizánsok uszályát is maga után vonszolja, de ugyanakkor az eszmei konstellációk diffúz komplexusává sem bomolhat széjjel.

Mert amennyiben a KSZ nem alkalmazza önmagára is az immanens önmeghatározás etikájának elveit, nem áll módjában túlhaladni az osztályerkölcs egzisztenciájának szintjét a „morális érzék, a morális érzékelés” („fronésis”) formájában. A „fronésis” a meglévő változtatása közben anyagilag mindig tehetetlen, mert ideológiai funkcióját tekintve szükségszerűen fanatikus morállá változik át, amely a „befejezett ideál” nevében száll síkra: a forradalmiság perfekcionista etikává alakul. A fanatikus morál vagy a „forradalmi aszkézist” követeli, amikor a jelenkor pragmatizmusát a boldogabb jövővel indokolja, vagy a „reális szocializmust”, amely esetben a jelenkor pragmatizmusát megvalósított ideálként igazolja. Ily módon a „fronésis” ideológiai eszközzé válik. Az ideológia azonban a partikuláris érdekek egyetemesként való magyarazásának révén amorálissá lesz, mivel át kell siklania a — mind a kollektív, mind az egyéni értelemben vett — morális vétség atemporáriusságán. A morális választás ugyanis mindig individuális és egzempláris, és az internalizált normák alapján megy végbe. Eszerint a morális vétség, illetve az egyetemes normák — amelyek bármely egyed egzisztenciáját és autonómiáját biztosítják — megszegése még abban az esetben is morális vétség marad, ha e normák megsértése más, egyetemes normák affirmálódását vonja maga után, amelyek szintén biztosítani tudják bármely egyed egzisztenciáját és autonómiáját. Ilyenek például a politikai merényletek, amelyeket magasabb erkölcsi indítékból hajtanak végre, vagy a politikai

ellenfél család útján történő likvidálása stb. Mindezekben az esetekben ugyanis az az elv érvényesül, amely szerint „a cél szentesíti az eszközt”, ám a nem megfelelő eszközök alkalmazása mindig a cél diszkreditálását is jelenti, mivel elvben mindig mód van egyéb eszközök alkalmazására is. Amennyiben azonban a „hic et nunc” helyzetben az egyik — elvben nem megfelelő — eszköz alkalmazása képezi az egyetlen lehetséges szolúciót, mert ellenkező esetben a vitális érdekek válnának kétségessé, illetve az egész értékrendszer fennmaradása, akkor az alkalmazott eljárás a tragikus morális felelősség példáját képezi. Az egyén vagy a csoport morális önfeláldozása tragikus hőst vagy hősokeket eredményez, akik azonban nem mentesülnek az erkölcsi felelősség alól. Az ideológia szolgálatában álló morál pragmatikus érdekekből természetesen elhanyagolja a morális felelősséget, úgyhogy ily módon az egyén vagy a csoport morális vétsége feltétlen erénnyé lesz. Ezzel olyan precedens alakul ki, amely perpetuálódása révén szokássá válik. Az ilyen erkölcsi gyakorlat azonban kíméletlenül a forradalmi célok teljes értékrendszerének felbomlását vonja maga után. Normatív módon áthatja a meglévő (Sollen és Sein) szféráját, úgyhogy valamennyi kontingéntalt „hic et nunc” gyakorlat azonosul a „morális javakkal”. Mivel ily módon elmosódik a meglévő és a normatív közötti viszonylat, az egyén erkölcsi irányadó nélkül marad. Épp ezért természetes, hogy a „tragikus áldozat” morális értékelésében megnyilvánuló kritikátlanság a „szükségtelen” értékelésének kritikátlanságává válik, vagyis a morális vétség feloldásává. A „lakkozott” történelem a perfekcionista etikának részint eredménye, részint pedig perpetuálásának eszköze lesz.

A morális következményekkel („sofrosinè”) való számolás ebből eredően tehát erkölcsi mérceként jelentkezik, esetünkben a KSZ forradalmiságának mércéjeként. Bár nem lehet mindig előrelátni az adott, egzempláris, morális választás minden erkölcsi következményét (a teleológiai tételek okozati objektivitást eredményeznek, amely mellőzi a partikuláris intenciókat), a múltbeli és a meglévő morális gyakorlat intenzív elméleti elemzése mégis valószínűbb feltevéseket nyújt a megfelelőbb morális projekciókkal kapcsolatban. A társadalmi bíráló (és önbíráló) ilyen dimenziói révén a KSZ könnyebben elháríthatja a perfekcionista etikának, mint az antagonisztikus viszonyok perpetuálásának, megnyilvánulását, és könnyebben tudja tevékenységét az immanens önmeghatározás etikájaként kialakítani.